

hükümler oluşturmaktadır. Bu hükümler, şeyhülislâmlar tarafından verilen fetvaların eklenmesiyle bazı âlimler ve hukukçular tarafından "kanunnâme" adıyla meydana getirilen özel mecmualarda derlenmiştir. Bunlardan en muteber ve meşhur olanı, Kanûnî Sultan Süleyman zamanında şeyhülislâmlık yapan Ebüssüüd'a atfedilenidir. Sultan III. Ahmed devrinde kaleme alınan ve 11 Zilkade 1117 (24 Şubat 1706) tarihinde padişaha arz edilen kanunnâme-i arâzi de meşhur kanunnâmelere dendir. Ömer Lütfi Barkan muhtelif livâlara ait birçok kanunnâmeyi tapu tahsis defterlerinden çıkarak, XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı Devletinde Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları adıyla neşretmiş bulunmaktadır (İstanbul 1943).

Tanzimat'tan sonra çıkarılan ve araziye ilgilendiren hukukî düzenlemeleri ise şöyle özetleyebiliriz: "Üç sene boz ve hâlî kalan arazinin müstahakk-ı tapu olmasından asâkir-i nizâmîyyenin istisnasına dair" 10 Cemâziyelâhîr 1263 (28 Mayıs 1847) tarihli tebliğ resmi; annenin arazisinde erkek ve kız evlâdın intikal hakları konusunda 14 Cemâziyelevvel 1263 tarihli tebliğ resmi; küçüklerin ana babalarından intikal eden araziye bâliğ olduktan sonra on seneye kadar dava edebileceklerine dair Muharrem 1264 tarihli kanun fıkrası; çocuksuz vefat edenlerin arazilerinde tapu hakkının cereyanı hususunda 23 Rebîülevvel 1265 tarihli irâde-i seniyye; eski kanunnâmelerin özet halinde bir risâle şeklinde hazırlanması isteği üzerine Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey tarafından risâle şeklinde kaleme alınan ve *Ahkâm-ı Mer'îyye* ve *Kânûn-ı Sultânî* adlarıyla meşhur olan 23 Rebîülevvel 1265 tarihli mecmûa; 11 Receb 1274 tarihli irâde-i seniyye; "vefâ-en ferâğ" hakkında 9 Ramazan 1274 tarihli nizamnâme; 23 Şevval 1274 tarihli arâzi kânunnâme-i hümâyunu; arazi kanunnâmesini tâdil eden muhtelif kanun maddeleri; arazinin teminat gösterilebileceği hakkında 27 Şâban 1286 ve 23 Ramazan 1286 tarihli nizamnâmeler; 17 Muharrem 1284 tarihli tevsî-i intikâl nizamnâmesi ve yine 17 Muharrem 1284 tarihli bilicâreteyn tasarruf olunan musakkafât ve müstegallât-ı vakfiyyenin tevsî-i intikaline dair kanun; 21 Şubat 1328 tarihli emvâl-i gayr-ı menkûlenin intikâlâtı hakkında kânûn-ı muvakkat ve araziye dolaylı olarak ilgilendiren muhtelif hukukî düzenlemeler (Serkiz, *Tahşiyeli Kavânîn*, I, 115 vd.).

Osmanlı arazi rejimi bu devletin temel direklerinden biri olmuştur. Düzenli olduğu devirlerde devlet askerî, malî ve ekonomik bakımdan güçlü olmuş, arazi rejiminin yozlaşp bozulduğu dönemlerde ise doğrudan arazi rejimiyle ilgili olan timarlı sipahilik gibi askerî teşkilâtlarla malî ve ekonomik durum da bozulmuştur. Bilhassa XIX. yüzyıl boyunca araziye ilişkin olarak yürürlüğe konan irade, nizamnâme ve kanunnâmelerde yer alan tedbirlerin ana çizgisi, mîrî araziye özel mülk arazi haline dönüştürme eğilimidir. 1274 (1858) tarihli arazi kanunu ile bu kanunla getirilen tedbirler mülk araziye dönüşüm eğilimini bariz bir şekilde ortaya koymaktadır.

BİBLİYOGRAFYA:

Lisânü'l-'Arab, "arz" md.; Wensinck, *Mu'cem*, "arz" md.; BA, TD, nr. 522; *Arâzi Kanunnâmesi* (AK), md. 1-5, 8 vd., 91-121; TMK, md. 632; *Mecmûa-i Kavânîn*, Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 968, vr. 1^a-11^b; *Kânûnî Sultan Süleyman Kânunnâmesi* [Arâziye dair], s. 16-20; Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, s. 30 vd., 68-69 vd.; Şâfiî, *el-Üm*, IV, 103-104, 181, 279; Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 57 vd., 70 vd., 177 vd.; Tahâvî, *Şerhu Me'âni'l-âsâr*, III, 246-251; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 581-583 vd.; Ebüssüüd Efendi, *Risâle fi vakfi'l-arâzi*, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 1152, vr. 156^b-157^a; a.m.f., *Kânunnâme*, Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 988, vr. 10^a-b; Dâmad, *Mecma'u'l-enhur*, İstanbul 1893, I, 671; Karakoç Serkiz, *Külliyât-ı Kavânîn*, TTK Ktp., dosya 1, Evr. 6092 vd.; a.m.f., *Tahşiyeli Kavânîn*, İstanbul 1341 r./1343, I, 115 vd., 261-264; *Mecelle*, md. 1197-1291; Süleyman Südf, *Defter-i Muktesid*, İstanbul 1307, I, 45-53; Hâlis Eşref, *Külliyât-ı Şerh-i Kânûn-ı Arâzi*, İstanbul 1315, s. 5 vd.; Ali Haydar Efendi (Küçük), *Şerh-i Cedîd li-Kânûn-ı Arâzi*, İstanbul 1321, md. 1-5 şerhleri; Âtîf Efendi, *Kânunnâme-i Arâzi Şerhi*, İstanbul 1330; Pakalın, I, 65-79; Halil Cin, *Mîrî Arazi ve Bu Arazinin Mülk Haline Dönüşümü*, Ankara 1979; Ö. Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meşalesi*, I, İstanbul 1980; Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, Diyarbakır 1986, s. 679 vd.; Ali Haydar, "Emvâl-i Gayr-ı Menkûle", *Ceride-i Adliyye*, sy. 86, Ankara 1329 r./1331, s. 4077 vd.; "Arz", *Mu.F*, III, 112 vd.

HALİL CİN

ARAZİ KANUNNÂMESİ

Tanzimat döneminde hazırlanan Osmanlı arazi kanunu.

Osmanlı Devleti'nde topraklar mülk, mîrî, vakıf, mevât ve metrûk arazi olmak üzere başlıca beş bölüme ayrılmıştır. Bunların arasında özellikle mülk ve mîrî topraklar büyük bir yer tutar. Gayri sahih vakıf topraklar da büyük bir yer kün teşkil etmekte ise de bunlar esas

itibariyle mîrî arazi olduklarından bu arazi içerisinde değerlendirilmektedir. Mülk araziye ait esaslar İslâm hukukunda düzenlenmiş ve fıkıh kitaplarında ele alınmış olduğu için bunların Osmanlı tarihi boyunca ayrıca kanunnâmeler halinde tedvinine ihtiyaç duyulmamıştır. Mîrî arazi ise aslında çıplak mülkiyeti (rakabe*) devlete ait ve bir kira ilişkisi içerisinde kullanımı mutasarrıflara devredilen arazi olduğundan bu arazinin tasarruf şekillerini, devir ve intikal esaslarını düzenleme yetkisi devlete ait olmuştur. Osmanlı tarihi boyunca da bu esaslar münferit fermanlar, hükümler ve kanunlar şeklinde belirlenmiştir (bk. ARAZİ). Tanzimat'tan sonra bu alanda bazı düzenlemeler yapılmıştır (bunlar için bk. Serkiz, I, 116 vd.). Bu düzenlemeleri bir araya getirmek maksadıyla bir kanun hazırlanması düşünülmüş ve 23 Şevval 1274 (6 Haziran 1858) tarihli arazi kanunnâmesi (Kanunnâme-i Arâzi) bu şekilde meydana gelmiştir (metni için bk. *Düstûr*, Birinci tertip, I, 165 vd.; Serkiz, I, 178-254. *Düstûr*'da kanunun tarihi 7 Ramazan 1274 olarak verilmekte ise de bu, kanunu hazırlayan komisyonun tasarıyı Meclis-i Tanzimat'a takdim tarihidir. Tasarı 5 Şevval 1274 tarihli bir mezbata ile sadârete, sadâretten de 22 Şevval 1274 tarihli bir arz tezkiresi ile padişaha arz edilmiş ve 23 Şevval 1274'te tasdik edilerek yürürlüğe girmiştir).

Arazi kanunnâmesi, Tanzimat döneminde toprak hukuku esaslarını bir araya getirme çalışmalarının ikincisidir. Daha önce Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey tarafından 23 Rebîülevvel 1265 (16 Şubat 1849) tarihli irâde-i seniyye üzerine arazi hukukunun yürürlükteki esasları *el-Ahkâm-ül-mer'îyye fi'l-arâzi'l-emîriyye* adlı risâlede bir araya getirilmiştir (İstanbul 1849; metni için bk. Serkiz, I, 130-160). Klasik fetva mecmuaları tarzında kaleme alınmış olan bu risâle bir kanun metninin şekil, yapı ve kullanış kolaylığından uzaktır. Muhtemelen bu risâlenin ihtiyacı karşılamaması ve bu konuda bazı yeni düzenlemelere gerek görülmesi, bir arazi kanununun hazırlanmasını zaruri kılmıştır. Kanunnâmeyi hazırlamak üzere önce Meclis-i Âli-i Tanzimat'ta Ahmed Cevdet Paşa'nın başkanlığında Tahsin, Ârif ve Seyyid Mehmed Rüşdü'den kurulu bir heyet teşkil edilmiştir. Heyet Dîvân-ı Hümâyûn kalemünde bulunan bütün eski ve yeni arazi kanunlarını, bu konuda verilmiş fetvaları ve ayrıca belirli konularda teker teker

alınan irâde-i seniyyeleri esas alarak arazi kanunnâmesini meydana getirmiştir. Kanunnâme dinî-hukukî bakımdan incelenmek üzere şeyhülislâmîliğe gönderilmiş, oradan gelen istekler doğrultusunda da bazı değişiklikler yapılmıştır. Daha sonra Meclis-i Tanzimat vasıtasıyla tasdik edilmek üzere padişaha sunulmuş ve tasdikî müteakip yürürlüğe girmiştir. Kanunnâme, arazi hukuku sahasında köklü değişiklikler yaptıktan ziyade beş buçuk asırdır işlenerek ve gelişerek gelen esasları bir metin içerisinde toplayan muhafazakâr ve teknik bir kanundur.

Kanun bir mukaddime (md. 1-7), üç bab ve altı fasıl içerisinde 132 madde ve bir hâtmeden ibarettir. Mîrî araziye ayrılan birinci babın (md. 8-90) birinci faslı tasarruf, ikinci faslı ferâğ, üçüncü faslı intikal, dördüncü faslı da mah-lûlâtla ilgilidir. Metrûk ve mevât araziye ait ikinci babın (md. 91-105) birinci faslı metrûk, ikinci faslı mevât araziye düzenlemektedir. Üçüncü bab (md. 106-132) ise "müteferrikât"a ayrılmıştır. Kanunnâmenin birinci maddesi Osmanlı ülkesindeki toprakları mülk, mîrî, mevkuf, metrûk ve mevât arazi olmak üzere beşe ayırmaktadır. Kanunnâmedeki bölüm ve fasıl başlıklarından anlaşıldığı ve ayrıca kanunda da açıkça belirtildiği üzere (md. 2, 4) mülk arazi ve sahih vakıf arazisine ait esaslar fıkıh kitaplarında yazılı olduğu gerekçesiyle bu kanuna dahil edilmemiştir. İslâm hukukuyla doğrudan ilgili bir sahanın henüz hiç kanunlaştırılmamış bulunması da kanunu hazırlayan heyeti bu konuda çekingen davranmaya zorlamış olmalıdır. Kanunun bu şekilde Osmanlı toprak hukukunun bütünlüğünü korumamış olması bazı hukukçular tarafından tenkit edilmiştir (bk. Velidedeoğlu, *Tanzimat I*, s. 185; karşı görüş için bk. Barkan, *İÇHFM*, s. 712).

Kanunnâme Tanzimat döneminde hazırlanan ilk millî kanunlardan biri ve hatta -1840 ve 1851 tarihli, şekil ve muhteva bakımından hayli eksik ceza kanunnâmeleri dikkate alınmazsa- birincisidir. Arazi hukuku sahasında birtakım yenilikleri de beraberinde getiren kanunnâme, ayrıca gerek şekli gerekse dili ve kanun tekniği bakımından bu dönemde hazırlanan kanunların en dikkate değer olanlarından biridir. Önce intikal ve tapu hakkı sahipleriyle ilgili sınırı genişletmiş, intikal hakkı sahiplerini üçe (md. 54-55), tapu hakkı sahiplerini dokuza (md. 59) çıkarmıştır. Daha sonra kabul edilen 17

Muharrem 1284 (21 Mayıs 1867) tarihli bir nizamnâme ile (metni için bk. *Düstûr*, Birinci tertip, I, 223) intikal hakkı sahipleri sekize yükseltilmiş, tapu hakkı sahipleri üçe indirilmiştir. Böylece mîrî arazi, intikal bakımından mülk araziye yaklaştırılmıştır. Kanunnâmede ferdî tasarrufun esas olması (md. 8), fiilî ve hukukî tasarruf sınırının genişletilmesi (md. 8-35) ve bu arada mîrî arazinin borca mukabil vefâen ferâğına izin verilmesi (md. 116) gibi hükümlerle mutasarrıfın mîrî arazideki tasarruf alanı da genişletilmiştir. Kanunnâme ayrıca **dirlik*** sisteminin kaldırılmasından sonra **muhasıl*** ve **mültezim***lere terk edilen arazinin idaresini ve kanunî işlemlerini yapma yetkisini resmî memurlara vermiştir (md. 36 vd.). Sonuç olarak kanunnâmenin hazırlandığı dönemde büyük bir boşluğu doldurduğu ve dönemin orijinal kanunlarından biri olduğu söylenebilir. Bunda da en önemli pay, şüphesiz komisyon başkanı olarak Cevdet Paşa'nındır. Kanun hazırlandığı dönemde de beğenilmiş ve Tanzimat Meclisi'nin teklifi üzerine bunu hazırlayan heyet padişah tarafından taltif edilmiştir.

Kanunnâme çeşitli değişikliklerle Cumhuriyet'e kadar yürürlükte kalmıştır. Hatta medenî kanunla çatışmayan hükümlerin Cumhuriyet döneminde de yürürlükte olduğu bazı hukukçular tarafından ileri sürülmüştür (bk. Cin, s. 479 vd.). Arazi kanunnâmesi üzerine Hâlis Eşref, Âtîf Bey, Ali Haydar, Ebû'l-Ulâ Mardin ve Hüseyin Hüsnü tarafından şerhler yazılmıştır (bk. Özege, I, 66-67; IV, 1645, 1647).

BİBLİYOGRAFYA:

Düstûr, Birinci tertip, İstanbul 1289, I, 165-199, 223; Cevdet, *Tezâkir*, IV, 73-74; a.mlf., *Ma'rûzât*, s. 46, 214; Hâlis Eşref, *Külliyât-ı Şerh-i Kânûn-ı Arâzî*, İstanbul 1315, s. 32-35; Âtîf Bey, *Kânûnnâme-i Arâzî Şerhi*, İstanbul 1330, s. 2-7; Hıfzı Veldet [Velidedeoğlu], "Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 139-209; Ömer Lütfi Barkan, "Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnâmesi", a.e., s. 321-421; a.mlf., "Eser Tenkit ve Tahlilleri", *İÇHFM* (1941), s. 712; Karakoç Serkiz, *Tahşiyeli Kavânîn*, İstanbul 1339 r./1341, I, 113-364; Ebû'l-Ulâ Mardin, *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, İstanbul 1946, s. 49-50; Özege, *Katalog*, I, 66-67; IV, 1645, 1647; Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Ankara 1978, s. 19-24, 478-479 vd.; M. Akif Aydın, "Bir Hukukçu Olarak Ahmed Cevdet Paşa", *Ahmed Cevdet Paşa Semineri*, İstanbul 1986, s. 21-39.

MEHMET AKİF AYDIN

ARBEDE

(عريده)

Kurbîyet makamında bulunan sâlikin ilâhî aşkla kendinden geçerek Hakk'a serzenişte bulunması.

"Huysuzluk, geçimsizlik, kavga" anlamında Arapça bir kelime olan arbede, daha çok sarhoş bir kimsenin işret meclisine katılanlarla veya başka insanlarla kavga çıkarması, huysuzluk etmesi mânâsında kullanılır. Bu son anlamı dolayısıyla bazı mutasavvıflar arbede kelimesinin, Allah'a yakınlığın verdiği dostluk sevincini yudumlayarak sevgi sarhoşu olan sâlikin bu haldeyken bazı sıkıntılarla karşılaşması durumunda Allah'a naz etmesi, O'nunla çekişmesi anlamında tasavvufî bir terim olarak kullanmışlardır. Baklî, arbedenin "Sekk halinde rubûbiyyetin rubûbiyyetle çekişmesidir" şeklinde tarif edildiğini belirtir. Arbede makamındaki sâlik, "Hakk'ın savlet libasına bürünerek yine Hakk'a karşı huysuzluk eder" (*Meşrebü'l-ervâh*, s. 181); Allah da başkasından sâdir olmasına rızâ göstermediği bu tür davranışların onun tarafından yapılmasını hoş karşılar. Nitekim Hz. Mûsâ'nın sıkıntılı bir zamanda sarfettiği söz (bk. el-A'râf 7/155), Hz. İbrâhim'in Lût kavmi konusunda âdeta Allah ile çekişmesi (bk. Lût 11/74), sûfilere göre Allah dostlarının arbedeleri-ne dair Kur'an'da yer alan örneklerdir.

Arbede, Allah'ın yakınlığını kazanmış ve **bast***, **üns***, **sekr*** gibi fevkalâde hallerle kendinden geçmiş sâlikin O'na karşı bir tür naz makamı olduğu için buna **dilâl** de (naz) denilmiştir. Yûnus Emre'nin, "Ya ilâhî, ger suâl itsen bana" mısraı ile başlayan münâcâtı, "üns-billâh"-tan kaynaklanan arbedenin Türk şiirindeki en güzel ifadeleridir.

Bazı Bektaşî şairleri tasavvufî aşk ve coşkudan kaynaklanmayan, tasavvuf âdabının sınırlarını aşarak Hak ile istihzaya kadar varan oldukça lâubali arbedeler yazmışlardır. Bu şiirleri sûfilerin ince ve nükteli bir serzeniş ifade eden arbedelerinden ayırmak bazı hallerde kolay olmasa bile büsbütün imkânsız da değildir. Arbedeler oldukça serbest ve samimi bir dille terennüm edildiğinden zâhir ulemâsı bu tür ifadeleri genellikle doğru bulmamış, edebe aykırı kabul ederek reddetmiştir. Arbede acz içinde kıvranan insanın isyanı, çaresizlikten bunalan kimselerin mutlak kudret ve tek hikmet sahibi rablerine karşı sitem ve